

PAPER DETAILS

TITLE: FILIBELI AHMET HILMI'NIN MATERYALİZM ELESTİTİSİ

AUTHORS: Necmiye KANAS

PAGES: 532-539

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/703395>

FİLİBELİ AHMET HİLMİ’NİN MATERYALİZM ELEŞTİRİSİ¹

Necmiye KANAŞ²

ÖZET

Bir ülkenin bir düşünce akımıyla tanışması onu savunan ve eleştiren fikir adamları arasında geçen fikri tartışmaların seyrine bağlıdır. Osmanlı Devleti’nin son dönemleri de materyalizm açısından böyle bir süreç tanıklık etmiştir. Toplumun geri kalmışlığına çare olarak ise Batı’nın geçtiği yolları aynen takip etmek gerektiğini düşünen materyalist düşünürler ülkenin düşünce çevrelerinde bu akımın yayılmasına neden olmuştur. Bu tutumu özgünlüğe aykırı ve taklitçi bir yaklaşım olarak nitelendiren II. Meşrutiyet Dönemi’nin önemli düşünürlerinden Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi ise bu akıma sert bir şekilde karşı çıkmış ve onu çürütmeye çalışmıştır.

Materyalizmi milli ve dini değerlere aykırı olması nedeniyle net bir şekilde dışlayan Filibeli Ahmet Hilmi, materyalizmle bilimin eş anlamlı kullanılmasına karşı çıkmıştır. Materyalizmle kendi kökeni arasında tercihe zorlanan bir toplumun ise gerçekte dini ve milliyetini reddetmekle ilme düşman olmak arasında da bir tercih yapma zorunda kalacağını savunur. Bilime ya da ilime ulaşmak için dini reddetmek gibi bir zorunluluğun olmadığı düşüncesinden yola çıkan Filibeli, hayatının önemli bir kısmını materyalizmin savlarını çürütmeye adanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, düşünceleri ve eleştirileriyle materyalizm karşıtlığının günümüzde geldiği konum üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu düşünülen Filibeli Ahmet Hilmi’nin konuyla ilgili görüşlerini araştırmacılar için tek bir başlık altında toplamaktır.

Anahtar Kelimeler: Materyalizm, Filibeli Ahmet Hilmi, Spiritüalizm, II. Meşrutiyet Dönemi

FİLİBELİ AHMET HİLMİ’S CRITICISM TO MATERIALISM

ABSTRACT

The meeting of a country with a stream of ideas depends on the course of intellectual debates between the people who are fore and against it. The Ottoman Empire witnessed such a process in terms of materialism in its last period. Materialist thinkers who thought that the ways followed by the West should be followed as a remedy for the backwardness of the society caused this movement to spread in the idea communities of the country. Describing this attitude as a copyist approach, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, one of the important thinkers of the II. Constitutional Monarchy Period, strongly opposed this movement and tried to refute it.

Filibeli Ahmet Hilmi, who rejected materialism because of its contradiction to national and religious values, opposed the idea to use materialism as a synonym of science. He argues that a society that is forced to choose between materialism and its own roots will have to make a choice between rejecting its religion/ national and remain uneducated. Filibeli, who believes that there is no obligation to deny religion in order to reach science, has dedicated a significant part of his life to the refutation of materialism's arguments.

The aim of this study is to gather the opinions of Filibeli Ahmet Hilmi, who is thought to have a significant effect on the current position of anti-materialism with his ideas and criticisms, under the same title for researchers.

Keywords: Materialism, Filibeli Ahmet Hilmi, Spiritualism, II. Constitutional Monarchy Period

¹ Bu çalışma “Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi’nin Materyalizm Eleştirisi” isimli Yüksek Lisans tezinden özetlenmiştir.

² Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi,
necmiyedeyirmenci@gmail.com

GİRİŞ

Varlıklar içinde tek akıl sahibi olan insanoğlunun, var olduğu günden bu yana üzerinde çoğunlukla düşündüğü en temel konular Tanrı ve varlık-yokluk kavramları olmuştur. Kaynağını kimi zaman dinden kimi zaman felsefeden alan bu temel konular üzerinde yürütülen akıllar ve düşünce sistemleri çeşitli fikir akımlarının şekillenmesine yön vermiş ve felsefe alanında yaşanan dönemler üzerinde etkili olmuştur. Toplumsal yaşamın ve insan zihninin üzerinde ciddi anlamda etkili olan bu fikir akımlarından biri şüphesiz materyalizmdir. Bu fikir akımı son dönem Osmanlı düşünce hayatı arasında yerini almış ve dönemin aydınları arasında materyalist-antimateryalist olarak farklı görüşler ortaya konulmuş, tartışma ortamı doğmuştur. Dönemin antimateryalist düşünceye sahip fikir adamlarından biri olan Filibeli Ahmet Hilmi bu fikir akımını destekler nitelikteki yazılan eserlere ve materyalist düşünce sistemine eleştirel yaklaşımlarda bulunmuştur. Özellikle materyalizmin ruh ve Tanrı kavramlarına ilişkin savlarına karşı bir tutum sergilemiştir. Bu çalışmanın amacı materyalist felsefenin tarihsel gelişimi hakkında bahsetmek ve çalışmanın ana konusu olan Filibeli'nin materyalist felsefeye olan eleştirel yaklaşımlarını değerlendirmektir.

1. Materyalizm Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Materyalizm dünyanın tamamen maddeden oluştuğunu öngören, var olanın ve gerçek olanın sadece madde olduğunu ileri süren, zihinsel ya da sezgisel herhangi bir şeyin var olmadığı düşüncesinin temelinde bulunan görüştür. Latince ‘madde’ anlamına gelen ‘materia’ kelimesinden türeyen materyalizm, bir terim olarak ruh düşünce, bilinç de dâhil olmak üzere var olan her şeyi madde ve etkileşimlerine indirgeyen (Runes, 1942: 189) ya da bir bütün olarak gerçekliği fiziksel süreçlerle açıklamaya çalışan teorinin adıdır(Lacey, 1996:194).

Materyalizmin sözlük anlamına yer verecek olursak; “Yalnızca maddenin gerçek olduğunu, madde ve maddenin değişimleri dışında hiçbir şeyin var olmadığını, varlığın madde cinsinden olduğunu öne süren görüş; yer kaplayan girilmez, yaratılmamış ve yok edilemez, kendinden kaim olan, harekete yetili maddenin, evrenin biricik ya da temel bileşeni olduğunu savunan varlık anlayışı”dır (Cevizci, 2013: 1074).

Bu görüşe göre her şeyin kesin sebebi, maddi (cansız, zihni olmayan veya belirli temel fiziki güçler) süreçler veya entities (mekanizm) dir (Akgün, 1988: 11). Tabiatüstü olayların, bilinç kavramının, zihinsel ve ruhsal olgulara ilişkin durumların bir gerçekliği olduğunu kabul etmemesine karşın; evrende yaşanan tüm hareketleri ve olayları ve bunların neticesinde meydana gelen durumları sadece maddi sebeplerle açıklayan/açıklanması gerektiğini savunan görüştür.

Materyalizm maddeyi tek gerçek kabul eder ve bu öğreti insanın varlığının bilincine varmasında asıl olan gerçekliğin madde olduğunu, bilincin maddenin bir gölgesi ve yansıması olduğunu kabul etmektedir. Tabiatüstü ve fizik ötesi olayları yadsımanın doğal bir sonucu olarak spiritualizm, idealizm, rasyonalizm gibi disiplinlerle karşı karşıya gelmiş, başta Tanrı inancı olmak üzere yaratılış, ibadet, melek, vahiy, kutsal kitaplar, peygamberlik ve ahiret gibi birçok dini inancın yanıldan başka bir şey olmadığını savunmuştur (Topaloğlu, 2003: 137).

Materyalizm kavramı hakkında başka bir ifade ise şöyledir: “İlkece tüm olay ve olguların maddi nesnelerle ya da dinamik maddi değişikliklerle açıklanabileceğinden yola çıkan maddecilik, ruhsal varlıkların, bilincin ya da zihinsel durumların gerçekliğini yadsır. Bu nedenle felsefe tarihçileri, maddeciliği genellikle tanrı tanımazcılık ve bilinmezcilik ile bağdaştırırlar.”(Ulaş, 2002: 916).

Buraya kadar ifade ettiğimiz ve yer verdiğimiz tanımlardan anlaşılacağı üzere, materyalizm evrendeki her şeyi maddeye ve maddi sebeplere bağlı olarak açıklar ve maddenin dışında herhangi bir gerçek aramaz ve kabul etmez. Bu felsefî akım; maddeyi değişmez, aktif

ve dinamik bir ilke olarak kabul eder, ruh ve fikir gibi manevi cevherlerin bu maddenin bir tezahürü olduğunu iddia eder yahut bu cevherleri inkâr eder (Bolay, 1979: 46).

İlk Yunan filozofları varlığın özünü ve varlığın ne olduğunu bulma süreçlerinde her şeyi madde bakımından düşünmüş olmalarına rağmen, düşünce tarihinde bir kısım tarafından tam olarak materyalist kabul edilmemektedir. Çünkü İlk Yunan filozoflarının kabul ettikleri madde tasavvuru karışık ve kapalıdır (Akgün, 1988: 36). Örneğin İlk Yunan filozoflarından Thales (M.Ö.624-546)'e göre her şeyin temelinde su vardır. Thales her şeyin aslının su olduğunu söylerken, bir taraftan da suya canlılık ve ruhsallık atfediyordu. Ona göre ilk ilke olan suyun değişimleri ile varlığın türemesi gerçekleşiyor ve devamlılığı sağlanıyordu. Thales'e göre ilk ilke su iken, Anaximandros (M.Ö.610-645)'a göre aperion, Anaximenes (M.Ö.584-524)'e göre hava ve Heraklit (M.Ö.544-484)'e göre ateşi ve aynı şekilde ilk ilke olarak kabul ettikleri arke'lere canlılık atfediliyorlardı. Bu filozoflar kimi kaynaklarda materyalist olarak geçse de, bunların kabul ettikleri arke'lerde maddi olanla manevi olan unsurlar bir arada bulunduğu için tam olarak materyalist sayılmamaktadır.

Antikçağ filozofları içerisinde atomculuk eksenli sistemli bir tabiat düşüncesi ortaya koyarak (Bulgen, 2016: 396) gerçek anlamda materyalist kabul edilebilecek ilk düşünürler Leucippus (M.Ö.5.Yüzyıl) ve öğrencisi Demokritos (M.Ö.460-360)'tur. Leucippus ve Demokritos öncesinde madde ve atom temelli düşünceye sahip filozoflar olsa bile Leucippus ve Demokritos materyalizmi sistem haline getirmelerinden dolayı materyalizmin en esaslı ilk temsilcileri kabul edilmektedir.

Materyalizm, Batı kaynaklı bir düşünce olarak ortaya çıkmasına rağmen Ortaçağ boyunca Batı felsefesinde çoğunlukla tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle o dönemde Yahudilik ve Hristiyanlık dininin etkin bir konumda olmasından dolayı materyalist düşünce askıda kalmış, eleştirilmiş ve destek görememiştir.

Ortaçağ döneminin en önemli temel özelliği, dönemin düşünce yapısında skolastik düşüncenin, ilahiyatçı düşüncenin hâkim olmasıdır. Bu ilahiyatçı görüş, Batı'da Aristo'nun fikirlerini kaynak alırken Doğu'da yani İslam'da Kur'an'ı Kerim'e dayanmaktaydı (Bolay, 2008: 114). Batı dünyasında hâkim olan skolastik görüşün neticesinde felsefenin ve bilimin yalnızca kilise ve din adamları kontrolünde olması, dogmatik düşüncelerden başka herhangi bir düşünceye açık kapı bırakılmaması materyalist felsefenin etkili bir teori olmamasına neden olmuştur. 15. yüzyıla kadar Batı dünyasında etkili bir düşünce akımı olamayan materyalizmin tek bir tane de olsa savunucusu olarak atomcu düşünür Nicolas d'Autrecourt bulunmaktadır.

Yeni Çağ'da materyalizm düşüncesinin gördüğü kabul, Ortaçağ'daki durumundan farklı bir gelişme kaydetmiştir. Antik Çağ'daki eserlerin yeniden incelenerek, düşünce alanında akılçılığın devreye girmesiyle ve skolastik düşüncenin baskısına, tüm düşünce sistemlerinin kilisenin elinde olmasına, dini otoriteye karşı çıkılmasıyla yeni bir dünya görüşünün benimsenmesi Yeni Çağ'da materyalist felsefenin toplumda kabulüne ve materyalizmin yaygınlaşması için zemin bulmuştur.

Rönesans devrinin bilim ve düşünce alanında ilerleme kaydettirici etkisi, Yeniçağ döneminde aklın devreye girmesi, kiliseyi ve skolastik düşünce yönetimini karşısına alan akılcı fikirlerin ortaya çıkmasının neticesinde 18.yüzyıl materyalizmi daha ses getirir bir şekilde toplum hayatında yer edinmiştir. Özellikle Descartes'in mekanizm teorisinin ve Newton mekanizminin etkisiyle materyalist düşünceler neredeyse yadsınmayacak şekilde ortaya çıkmıştır.

19.yüzyıla gelindiğinde materyalizm düşüncesi toplumlar arası etkileşimin tesiriyle daha çok ses getirir olmuştur. Materyalist felsefede önemli bir eser olan Madde ve Kuvvet eserinin sahibi olan düşünür Ludwing Büchner (1824-1899), bu eseriyle Osmanlı toplumunda

büyük tartışmalara yol açmıştır. Gerçek var olanın madde ve kuvvet olduğunu savunan Büchner, madde ve kuvvetin ebedi olduğunu, madde ve kuvvetin ayrı olarak düşünülemeyeceğini ifade etmiştir.

2. Materyalizmin Osmanlı'ya Girişi ve Etkileri

17. yüzyılda henüz Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmeyen Osmanlı'da 18. yüzyılda bu durum değişmiş ve ıslahatlara yeni durumun kabul edilmesiyle devam edilmiştir. 19. yüzyıldan sonra ise ülke siyasi, sosyal ve ekonomik alanda sarsıntılar yaşamıştır. Bu durum dönemin düşünce atmosferinde ciddi dönüşüm ve değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Avrupa kaynaklı gerek siyasi gerekse ideolojik düşünceler Osmanlı aydınları arasında yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Karşı karşıya kalınan kriz ve sancıların etkisiyle ülkenin fikir adamları yeni durumu okuma, yorumlama ve bunlara karşı yeni bir duruş sergilemenin çabası içine girmişlerdir (Topaloğlu, 2014: 378). Avrupa'da yaşanan tüm bu değişikliklerin Osmanlı üzerinde büyük bir etki yapmasının sonucunda, Tanzimat dönemiyle birlikte Avrupa kaynaklı fikir akımlarının dini düşünce alanında etkilerini göstermeye başlamasına, rasyonalist, pozitivist ve materyalist akımlar başta olmak üzere felsefi düşüncelerin Osmanlı gençlerinin dini inançlarını sarsacak düzeyde sonuçlar doğurmasına rastlamak şaşırtıcı bir durum değildi.

Batı'da aldıkları eğitimin bir sonucu olarak yabancı dil bilen ve Avrupa'yı bu dil yardımıyla yakından takip etme imkânı bulan yeni Osmanlı aydını prototipi, tüm Batılı fikir akımları gibi materyalizmin de Osmanlı'da yer edinmesinde büyük etkiye sahiptir. Osmanlı aydınının fizyoloji, zooloji, anatomi bilgilerini Batı'dan etkilenmiş isimlerden oluşan Mekteb-i Tıbbiye'den almaları ve yabancı hocaların eğitim kadrosunda yer alarak bu etkiyi daha tesirli bir şekilde taşımaları üzerine materyalizm Osmanlı fikir hayatındaki yerini sağlamlaştırmıştır (Doğan, 2013: 257).

Gerek Avrupa'nın üstünlüğünü hissettirmesi ile gerekse bunun da bir sonucu olarak Avrupa'da eğitim alan gençlerin doğrudan etkisiyle materyalizm artık Osmanlı topraklarının daimi bir misafiri olduğunu gösterdi. Bu bir taraftan genel gidişatın bir sonucu olarak yaşansa da bir taraftan da bazı Osmanlı aydınlarının çok aktif ve tesirli çalışmaları da bu sonucu doğuran maddeler arasında ilk sırada yer aldı. Batılı kaynakların çevirisi konusunda aktif bir durum sergileyerek materyalizmin topluma daha kolay ulaşmasını sağladılar. . Bu derin ve sarsıcı etkinin bir tepkiyle karşılanmaması düşünülemezdi. Klasik dini görüşün hâkimiyeti altında bulunan Osmanlı düşünce hayatı bu keskin ve büyük etkiye tepki gösterdi. Kimi aydınlar bu değişimi kökünden reddederken, kimisi tamamen kabul etme yoluna gitmiş, bir kısım düşünür ise her iki keskin tutuma da karşı çıkarak daha ihtiyatlı olunması gerektiğini dile getirmiştir. Bu makalenin konusunu oluşturan Filibeli Ahmet Hilmi Efendi de bu akıma fikren karşı koyanlar arasında yer almaktadır.

3. Filibeli Ahmet Hilmi ve Materyalizme Eleştirisi

Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Osmanlı Rumeli'sinde en önemli ticaret merkezlerinden biri olan, aynı zamanda da kozmopolit bir yapıya sahip, o dönemde düşünce hayatının da zengin olduğu bir şehir olan Filibe'de 1862 yılında doğmuştur. Babası Hacı Süleyman Bey, annesi Şevkiye Hanım'dır ve Filibeli ailenin en büyük çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Filibeli'nin babası Süleyman Bey, Filibelinin Şehbenderzade unvanını kullanmasından da anlaşılacağı üzere Filibe'de konsolostur (Kara, 2012: 65). Buradan Filibeli'nin dönemin şartlarına göre refah seviyesi yüksek, entelektüel gelişimlere açık bir ailede büyüdüğü, dolayısıyla içinde yaşadığı Filibe şehrinin ve ailesinin onun düşünce hayatında etkin olmasına olanak sağladığını anlayabiliriz. Ahmet Hilmi'nin tahsil hayatı Filibe'de Sıbyan mektebinde başladığı, Rüşdiye'den mezun olduktan sonra 93 harbi nedeniyle eğitimine devam edemediği bilinmektedir. Filibeli'nin hayatı adına net kesin bilgiler

bulunmamakla birlikte, onun şahsi hayatı hakkındaki bilgilere Hikmet gazetesinde yazmış olduğu kendi yazıları ile ulaşılmaktadır. 93 harbiyle birlikte eğitimin hayatına devam edememesinin ardından, harbin gerektirdiği göçle birlikte ailesiyle Filibe'den ayrıldığı bilinmektedir. Rumeli topraklarından büyük dalgalar halinde göçler başlar ve başlayan göç kervanına Filibeli ailesi de dahil olmuştur. Bu göç ile birlikte aile önce Edirne'ye, ardından İstanbul'a hareket ederek buraya yerleşmiştir. 93 Harbi ve Rumeli'den göçler sırasında yaşananlar Filibeli Ahmet Hilmi'nin fikir dünyasında derin etkiler bırakan unsurlar olmuştur. Filibeli Ahmet Hilmi konuyla ilgili "böyle binlerle kabilelerde yüz binlerce Türk mahvolmuş, gitmiş idi" demiş ve "en aşağı tahminle beş yüz bin Türk, ekseriyetle yollarda, açlığın, soğğun, yorgunluğun, Bulgar sopa ve tüfeklerinin, kazak kargıların savlet-i meşterekesine kurbanı oldu" demiştir (Bektaş, 2015: 20). Mebadi-i Ulum denilen ilk bilgilerinin temelini Bulgaristan'da oluşturan, sicil kayıtlarında son mezuniyetinin Rüştîye mektebinden olduğuna rastlanılan Filibeli'nin, İstanbul'a gelmesinin ardından Galatasaray Sultanisi'nde eğitimini tamamladığı ve kendini orda yetiştirdiği, Filibeli hakkında yazılan kaynakların çoğunda kesin olmamakla birlikte bahsedilmektedir. Fakat Zekerîya Uludağ'a göre eğer Galatasaray Sultanisi gibi ünlü bir müessesede tahsil hayatı geçmişi bulunsaydı kesinlik kazanmış olarak kaynaklarda yerini alırdı. Filibeli Ahmet Hilmi'nin sicil kayıtlarında geçen Sıbyan Mektebi ve Rüştîye Mektebi'nden başka okul zikredilmemesi, bu mekteplerden başka herhangi bir belgenin ortada bulunmaması onun tahsil hayatıyla ilgili bilgiyi göstermektedir.

Derin bir ilmi malumatı bulunan, yaşadığı dönemde aktif bir fikir adamı olan Filibeli hakkında ilk memuriyetinden sonraki hayatına dair kısıtlı bilgiler mevcut bulunmaktadır. Memuriyet hayatı ilk olarak 1888 yılında posta idaresinde İstanbul'da başlar. İstanbul'da bir yıla yakın süren memurluk görevi ailesiyle birlikte İzmir'e yerleşmesinden sonra noktalanır. İzmir'de posta idaresinde dört yıla yakın devam eden çalışma hayatının son iki yılında terfi ederek müdürlüğe yükselir. Daha sonra beca-yış yoluyla Beyrut Vilayeti Telgraf ve Posta Merkezi Posta Müdürlüğüne geçmiştir (Koçak, 2005: 40). Beyrut'ta bir süre kalan Filibeli, dönemin popüler hareketi olan Jön Türklerin düşüncelerinden etkilenir ve Beyrut'ta fikirlerini ifade edebilecek rahat bir ortam bulamayacağı düşüncesiyle memuriyetini bırakarak Mısır'a gitmiştir. Mısır'a gitmesinin nedeni ise Mısır'ın Jön Türklerin sığınağı, onlar için güvenli bir belde olması ve düşüncelerine uygun bir zemin oluşturmaya idi. Kahire'de Jön Türklerle irtibata geçerek, onların kurmuş olduğu Terakki-i Osmaniye cemiyetine girer. O dönemde Filibeli'nin düşünceleri üzerinde Jön Türk hareketi etkin bir rol oynamıştır. Cemiyete dâhil olduğu süre içinde ise Çaylak isimli bir mizah dergisi yayınlamıştır. Mısır'da bulunduğu süre hakkında mevcut olan bilgiler bunlardır. 1901 yılında Mısır'dan İstanbul'a geri dönen ve aynı yıl içinde Fizan'a sürgün cezası alan Ahmet Hilmi, 1908 II.Meşrutîyet'in ilanına kadar sürgün edildiği topraklarda kalır. İçinde bulunduğu psikolojik durum, o coğrafyanın sosyo-kültürel yapısı ve siyasi olayların etkisi Filibeli'nin düşünce dünyasında yankı oluşturmıştır. Trablusgarp'taki hayatının düşünce dünyasına etkisi daha sonra kaleme aldığı eserlerinde kendisini göstermiştir (Bolay, 1995: 194-197).

Yedi yıla yakın sürgün hayatı Filibeli'nin düşünce dünyasında çok fazla birikime vesile olmuş, bu yıllar içinde daha çok okuma ve içinde bulunduğu toplumu gözlemleme imkânına sahip olmuştur. Meşrutîyet'in ilanı ile İstanbul'da hürriyet havası olması ve neşriyatları halka ulaştırmada kullanılan araçların kolaylığı Filibeli'nin yıllardır edindiği malumatları ifade edebilmek için bir fırsat olmuştur. Yönetime karşı tutumundan dolayı sürgünde olan ve Meşrutîyet'in yeniden ilanı ile İstanbul'a dönen Filibeli, o dönemin toplum yapısını hassasiyetle ölçer, toplumun hali hazırda bulunan düşünce yapısını ve hangi düşünce yapısına açık olduğunu ve nelerin nasıl söylenmesi gerektiği üzerinde çok ciddi gözlemler yapar, toplumun yaralarını tespit eder.

Filibeli, hakikata vasıl olabilmenin tek aracı olarak ilmi görür ve materyalist felsefenin duyumları esas aldığını belirterek bu akımın, hakikati değil de eşyadan hasıl olan şekli, aklımızda hayal ettirdiğini belirtir. Materyalizmin bizzat kendisine karşı çıkmasının yanı sıra, bu düşüncenin Osmanlı toplumunda tamamen taklit üzere kabul edildiğini ifade etmektedir. Bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Üstünkörü bilgilerle kanaat etmek, basit bir taklit, bir cemiyeti kukla giydiren gibi, irsi ve fitri hallerinden hemen sıyrarak, yeni bir takım hallerle bezeneceğini mümkün sanmak, medeniyet âleminin budalaca gösterişlerinden ciddi olanlarını ayırt edememektir ki bunların hepsi ‘hastayı sahte doktorlukla tedavi edeyim derken öldürmek’ cümlesi hülasa edilebilir.” (Filibeli, 1962: 8).

O dönemde bazı Osmanlı aydınları tarafından destek ve kabul gören materyalist felsefe, özellikle Baha Tevfik’in tercümesini yaptığı Büchner’in Madde ve Kuvvet isimli eseri ile çok ses getirmiştir ve Filibeli Ahmet Hilmi’nin eleştirilerine muhatap olmuştur. Madde ve Kuvvet eserine göre madde ne yaratılabilen, ne de yok olabilen bir şeydi. Bununla birlikte her şeyin kuvvet ve hareketten meydana geldiğini, her ikisinin de farklı şeyler olmasının yanı sıra birbirini besleyen ayrılmaz bir bütün olduğunu iddia etmekteydi. Hayatta sadece fen ve deneyin kesinliğini ileri süren materyalist felsefeye göre tecrübelerin dışındaki her şey yok sayılmaktaydı. Filibeli Ahmet Hilmi ise; insanın görünenin dışında çok daha fazla kabiliyet ve derinliğe sahip olduğunu söylemekteydi.

Filibeli’nin materyalist felsefeye olan eleştirisi tek yönlü değildir. Yani materyalizmin varlık, Tanrı, insan ve ruh kavramlarına dair olan düşünceleri Filibeli eleştirileri ile çürütmeye çalışmış ve bu konuda birçok eser vermiştir. Materyalist felsefenin maddeler halinde şu savlarına yer verir:

“Materyalizme göre:

1) Var olanlar sisteminde kuvvet ve maddeden başka bir şey görülüyor. Madde ve kuvvet yok edilemezdir ve bu yüzden ezeli ve ebedidir.

2)Tabiat kendi kanunlarıyla idare edilmektedir. Bu kanunlar tabiatı ve dönüşümlerini izah ettiğinden ve birinci maddede bildirildiği üzere ezeli olduğundan, ayrıca bir de yaratıcı tasavvuruna sebep ve ihtiyaç yoktur.

3) İnsanın zekâsı ve idraki hep tecrübe mahsulü olup akıl adıyla ve yeti görünümlü bir seçkin mertebeye sahip değildir ve mutlak vesaire gibi fikirler vehim ve hayalden ibarettir.

4)İnsan da bir tabii fenomen olup diğer fenomenlerden farkı yoktur ve o fenomenler gibi zorunlulukla hüküm sürmekte olan tabii kanunların hükmü ve tesiri altındadır. Şu halde irade özgürlüğü bir sözden ibaret kalır.”(Filibeli, 1914: 149).

Tanrı’nın âlemi yoktan yarattığı, insanda akıl ve temyiz gücünün bulunduğu ve bu güçle Tanrı ve eşyanın hakikatinin bilinebileceğini savunan spiritüalizm düşüncesi Filibeli’nin eleştirilerinde temel görüş olmuştur. Bu düşünce ruhun varlığını ve ruhun Tanrı tarafından yaratılmış olduğunu, onun için bir yok olmanın söz konusu olmadığını ve maddeden tamamen müstakil olduğunu savunur.

Filibeli, özellikle Büchner’in Madde ve Kuvvet eserine yönelik yazdığı eleştirilerinin yanında Celal Nuri’nin Tarih-i İstikbal isimli eserine karşı da eleştirel yazılarda bulunmuştur. Filibeli, materyalizm ile İslam dinini ortak bir noktada buluşturmaya çalışan ve aralarında bir farklılık olmadığını iddia ederek bu düşüncesini yayma gayretindeki Celal Nuri’nin taklitle ve geçersiz savlarla bir eser meydana getirmiş olduğunu ifade eder.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğunun yıllardır geniş coğrafyalarda hâkimiyet sürmesi, çeşitli ırkları, milletleri yönetimi altında toplaması, sahip olduğu geniş topraklarda saygınlık görmesi ve askeri alandaki başarılarının devletin ihtişamını yükseltmesi, İmparatorluğun uzun yıllar boyunca yenileşme ya da batılılaşma anlamında neredeyse hiçbir adım atmamasına neden olmuştur. İmparatorluk için bu durum 19.yüzyıl için söz konusu olmayacaktı. Çünkü devlet 17. ve 18. yüzyılda duraklama ve gerileme dönemlerinden geçmiş ve 19.yüzyıla gelindiğinde ise devlet dağılma sürecine girmişti. Osmanlı Devleti 17.ve 18.yüzyıllarda duraklama ve gerilemeye doğru gittiğinin farkına vardığı zaman Batı'yı tamamen taklit unsuru olarak değil de, kendi toplumunun değerlerine ters düşmeyecek ve özünü koruyacak bir şekilde ıslahat hareketlerinde bulunmuştu. Fakat 19. yüzyılda yaptığı ıslahatlar ve halkın çoğu kesiminin zihninde oluşmaya başlayan durum Batı'yı tamamen taklide yönelik olmuştu. Halkın çoğunu Müslümanların oluşturduğu Osmanlı topraklarında, yönetim tarafından ıslahatların direk dayatılması ve Batı'yı tamamen kurtuluş olarak görülmesi, toplumda oluşacak çalkantıların, fikir ayrılıklarının habercisiydi ve devletin toplum üzerinde hâkimiyet kurma yetkisini günden güne zayıflatan faktörlerden biriydi.

Toplum üzerinde hâkimiyeti azalan yönetimin ve Batı merkezli kurtuluş arayışına girilmesi, farklı düşünce akımlarının toplumda yer almasına sebep olmuştur. Felsefi düşünce akımlarından biri olan materyalizm ise Osmanlı aydınları arasında yerini almakta gecikmemiş ve aydınlar arasında fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Her fikir akımı zıddıyla beraber gelmiştir ve bu durum materyalizm için de geçerli olmuştur. Materyalizmin son dönem Osmanlı hayatında bir taraftan olumlu anlamda kitleler oluştururken, bir taraftan da tepkilerin ve eleştirilerin oluşmasına neden olmuştur. Dönemin materyalist felsefe karşıtı olan Filibeli Ahmet Hilmi materyalizme karşı eleştirel bir tutumla kalemini ve gayretlerini devam ettirerek fikri mücadelesini sürdürmüştür. Materyalizmin İslam dinine karşıt olan düşüncelerine, materyalistlerin dini tek bir bakış açısıyla yorumlamasına cevaben birçok açıklayıcı eserler ortaya koymuştur. Filibeli, hakim olduğu İslami bilgilerle sınırlı kalmamış, Batı'nın ilme doğru manada katkısı olacak bilgilerine de vakıf olmuş bir şekilde materyalist felsefeyi eleştirmiştir. Onun eleştirel düşünce yapısındaki esas çıkış noktası taklitçiliğe karşı olmasıdır ve materyalizmin destekçilerini Batı'dan gelen bilgilerin akıl ve mantık süzgecinden geçirilmeden olduğu gibi kabul etmelerini eleştirmiştir. Özellikle materyalist felsefe ile alakalı eserleri inceleyerek ve o eserlerin destekçilerini bizzat muhatap alarak düşüncelerini ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

Akgün, M. (1988), *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Bektaş, E. "II. Meşrutiyet Dönemi Entelektüel Hayatının Önemli Bir Siması: Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi", Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Bolay, S. H. (1979), *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, İstanbul: Polat Matbaası.

Bulğen, M. (2016), "Osmanlı Yeni İlm-i Kelamında Materyalizm Eleştirileri, Bilimname.

Cevizci, A. (2013), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Doğan, C. (2013), "Filibeli Ahmet Hilmi'nin Geç Dönem Osmanlı Materyalistlerine Cevapları", Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Sayı: 24.

Filibeli Ahmet Hilmi, (1913-1914), *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, İstanbul: Matbaa-i İslamiyye-i Hikmet.

Filibeli Ahmet Hilmi, (1962), *Taklitle Medeniyet Olmaz*, İstanbul: Bedir Yayınevi.

Kara, İ. (2012), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Koçak, A. (2009), *Hikmet Yazıları*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Lacey, A. R. (1996), *A Dictionary of Philosophy*, New York: Routledge.

Runes, D. (1942), *The Dictionary of Philosophy*, New York: Philosophical Library.

Topaloğlu, F. (2014), “Filibeli Ahmet Hilmi Efendi ve Son Dönem Osmanlı Düşüncesine Bir Bakış”, *Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu*, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınevi.

Ulaş, S. E. (2002), *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.